

както и от богатите градски и селски слоеве на населението, доходите им намаляват, и те едва успяват да се издържат, като продължават да облагат населението с тежки феодални налози. Организираната турска държава е държава преди всичко на турските феодали. Тя започва да експлоатира труда на българските народни маси, както и на придошлите турски народни маси, които през XVII и в началото на XVIII век вследствие на историческите събития се умножават извънредно много и заемат дори цели области в страната. Турските султани, паши и бейове строят джамии, ханове, кервансарай, медресета и пр. в мохамедански стил, в който обаче са примесени византийски и български елементи.

Ние подозираме, че по-голямата част от майсторите и работниците, които са изградили турската архитектура у нас, са били българи. Народните легенди за майстор Манол, за майстор Павел и пр. ни носят дори имената на нейни строители. Църквите в Младо Нагоричино са строени в XV век от същите майстори, които са строили джамии в Куманово. По оловния покрив на разградската джамия работниците са начертали кръстове. Турската архитектура у нас освен това е изградена с местен клетъчен градеж, в който всеки камък е заобиколен от всички страни с тухли. Този градеж се появява още в X век в Охрид, а в XIV век той се разпространява и в Източна България. Проучването на тая турска архитектура, което не е още започнало, ще ни изправи пред много изненади. Тя е представителната и монументалната архитектура у нас до Възраждането. Българските майстори, които я работят под ръководството на турски архитекти, но също така и самостоятелно, усвояват много турски стилови форми.

Във втората половина на XV век по планинските манастири и в отдалечените от главните пътища места се строят малки еднокорабни църкви — скромни постройки, обикновено без всякаква външна украса. Те са засводени с цилиндрични сводове, засилени с напречни пояси върху конзоли. Някои от тях имат куполи. Те имат малък притвор. През XVII век тоя строеж се усилва. На църквите често се прибавят странични параклиси и галерии. В големите манастири като Бачковския се строят по-големи църкви. Средище на нови архитектурни форми за религиозната архитектура в тая епоха е изглежда, както ни казва Андрей Протич, Атон, гдето нашите майстори строят манастирски сгради,

църкви и кули. Мъчно бихме могли да говорим за нов разцвет на нашето строително изкуство по това време. Явно е, че в средата на българското общество стават промени, но тия промени не са още добре изяснени. Повдигат се въстания срещу турската власт. Изглежда, че още тогава в градовете се заражда една нова класа от търговци на кожи и на добитък, от занаятчийи и прекупувачи на данъци. В Арбанаси, до Търново, селище на български и албански търговци, са запазени къщи от XVI и XVII век — големи, обширни къщи, богато украсени с шукатури, с резби и заобиколени с високи зидове. В църквите на това селище виждаме иконостаси в стил ренесанс, по стенописите са изобразени жени и мъже с кръгли колосани и бродирани широки яки като тия по съвременните им картини на Франс Халс или на Рембранд. Епохата на Българското възраждане обаче още не е настъпила. Новата търговска и промишлена буржоазна класа ще се оформи бавно и мъчително в течение на XVIII и на XIX век, когато ще започне да расте постепенно в градовете, да взема в ръцете си постепенно търговията и промишлеността в Турската империя. Турците упадат икономически поради това, че си остават владетели на земи във време, в което между раята се развиват нови производителни сили, в което се развиват търговията и промишлеността. Като следствие на това се явява фактът на численото намаляване на турското население в градовете и на численото увеличаване на българското население в тях. Тия градове стават полелека български. Те се напълват с пришълци от селата поради тежкото положение, в което се намират селяните, потиснати от българските крупни земевладелци, чорбаджиите и турските бейове. Тия градове ще се пълнят постепенно с живата сила, която тече в тях от селото, и българските промишлени работилници, както и търговските кантори ще се умножават през XVIII век. В църквите, стенописвани през първата половина на тоя век, се появяват подписите на иконописците. Те не са вече анонимни като в предишните векове. Развива се значи известен индивидуализъм в българското общество, известно самосъзнание. То ще расте прогресивно като резултат на появата на нови производителни сили и на произтичащите от тях производствени отношения. И в 1762 г. един извънредно културен монах и голям писател от манастира Хилендар в Атон — Отец Паисий — написва първата българска история и с нея събужда и националното самосъз-